mulier instituut

Rapport

Evaluatie subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023

Paul Hover | Agnes van Suijlekom | Peter van Eldert

Mulier Instituut | 2023

Evaluatie subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023

In opdracht van het Ministerie van VWS

Mulier Instituut
Paul Hover
Agnes van Suijlekom
Peter van Eldert

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het Mulier Instituut.

© Mulier Instituut
Utrecht, 31 oktober 2023
www.mulierinstituut.nl
info@mulierinstituut.nl

Disclaimer
U mag delen uit deze publicatie overnemen op voorwaarde van bronvermelding: auteur(s), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.
Er gelden gebruiksvoorwaarden voor de foto's in deze publicatie. Neem foto's daarom niet over zonder toestemming van het Mulier Instituut.

Over ons

Het Mulier Instituut doet sportonderzoek voor beleid en samenleving. Voor overheden, maatschappelijke organisaties, onderwijsinstellingen, sportorganisaties en bedrijven onderzoeken we allerlei thema's op het gebied van sport en sportief bewegen: van de sportdeelname van (groepen) Nederlanders tot de motorische vaardigheden van kinderen, en van diversiteit en inclusie in de sport tot de economische impact van sportevenementen.

Het Mulier Instituut is een onafhankelijke stichting zonder winstoogmerk.

Ons doel is bijdragen aan goed onderbouwd beleid, gericht op de bevordering van sport, sportief bewegen en versterking van de sportsector. Dit doen we op verschillende manieren:

We verzamelen data en monitoren de Nederlandse sportsector en beleidsprogramma's.

We ontwikkelen kennis en onderzoeksmethoden via verkennende en verdiepende studies.

We duiden onderzoeksuitkomsten en vertalen deze naar de beleidspraktijk.

We onderbouwen beleidsbeslissingen met expertise en advies.

We bieden gevraagd en ongevraagd duiding en reflectie in de rol van 'kritische vriend' van de sportsector.

We zetten ons in voor de bevordering van de sportwetenschap.

Afkortingen

Afkortingen

CIT	Coördinatie- en Informatiepunt Topsportevenementen
DUS-I	Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen
MAP	Maatschappelijk Activatie Programma
OKT	Olympisch Kwalificatie Toernooi
PKT	Paralympisch Kwalificatie Toernooi

Inhoudsopgave

Evaluatie subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023

1	**Inleiding**	**5**
1.1	Achtergrond	5
1.2	Doelstelling	6
1.3	Onderzoeksvragen	6
1.4	Aanpak	7
1.5	Theorie	8
2	**Resultaten documentstudie**	**10**
2.1	Subsidieregeling nader bekeken	10
2.2	Verstrekte subsidies	12
2.3	Subsidieregeling in perspectief	14
3	**Resultaten interviews**	**17**
3.1	Beoordeling subsidieaanvragen	17
3.2	Effect	17
3.3	Doeltreffendheid	21
3.4	Doelmatigheid	23
3.5	Misbruik en oneigenlijk gebruik	26
4	**Conclusie en aanbevelingen**	**28**
4.1	Conclusie	28
4.2	Aanbevelingen	32
Bronnen		**35**
Bijlage 1 - Verstrekte subsidies		**37**

Hoofdstuk 1

Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we eerst de achtergrond van het onderzoek. Vervolgens beschrijven we de doelstelling en de onderzoeksvragen. Daarna verwoorden we de aanpak en de theorie. Tot slot presenteren we een leeswijzer.

1.1 Achtergrond

Met de subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023 wil het ministerie van VWS de sportsector stimuleren en ondersteunen bij het organiseren van aantrekkelijke en maatschappelijk verantwoord georganiseerde internationale topsportevenementen om de inspirerende waarde en het bereik van topsport te vergroten (Ministerie van VWS, 2021a; Minister voor Medische Zorg, 2020).[1] Het ministerie richt zich op eenmalige topsportevenementen die in Nederland worden georganiseerd. Een topsportevenement wordt door het ministerie beschouwd als een manier om bij te dragen aan het nationale topsportbeleid (Ministerie van VWS, 2021a).

Het beleidsinstrumentarium ten behoeve van het topsportevenementenbeleid van het ministerie van VWS bestaat ook uit andere instrumenten (Minister voor Medische Zorg, 2020). Andere beleidsinstrumenten zijn bestuurlijke en operationele samenwerking binnen het Coördinatie- en Informatiepunt Topsportevenementen (CIT), structurele samenwerking met andere ministeries, een onderzoeks- en innovatieprogramma (ondergebracht bij ZonMw) en een maatschappelijk activatieprogramma (MAP).

De subsidieregeling past binnen de Nationale Topsportevenementen Strategie 2021-2023, die als doel heeft om de maatschappelijke waarde van topsportevenementen te verhogen waardoor topsport meer Nederlanders samenbrengt en inspireert. De strategie kent drie hoofdlijnen, kortweg: 1) creëren van afstemming en samenhang, 2) bevorderen van aantrekkelijke en maatschappelijk verantwoorde evenementen en 3) creëren van een podium voor maatschappelijke vraagstukken en het bedrijfsleven (Ministerie van VWS, NOC*NSF, & VSG, 2020). De maatschappelijke waarde van topsportevenementen wordt volgens de opstellers van de strategie verhoogd door de kwaliteit (aantrekkelijk en maatschappelijk verantwoord) en het bereik (zowel het aantal mensen als nieuwe doelgroepen) van sportevenementen uit te bouwen.

Het ministerie van VWS heeft het Mulier Instituut gevraagd om de subsidieregeling te evalueren.

[1] In de vragenlijst die subsidieaanvragers moeten invullen wordt daarom gevraagd op welke manier het evenement bijdraagt aan deze doelstelling. In de vragenlijst die bij de verantwoording van de subsidie moet worden ingevuld wordt door het ministerie gevraagd of dat ook is uitgekomen (Ministerie van VWS, 2021b; Ministerie van VWS, 2021c).

1.2 Doelstelling

De doelstelling luidt: het beknopt evalueren van de doelmatigheid en de doeltreffendheid van de subsidieregeling topsportevenementen 2021–2023.

1.3 Onderzoeksvragen

We onderscheiden vijf groepen onderzoeksvragen:

Gesubsidieerde sportevenementen

- Hoeveel evenementen hebben subsidie gehad en hoeveel aanvragen zijn geweigerd?
- Welke subsidiebedragen zijn uitgekeerd?
- Op welke manier en door wie zijn de subsidieaanvragen beoordeeld?

Effect

- Heeft de subsidie bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?
- Hoe heeft de subsidieregeling bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?

Doeltreffendheid (effectief bereiken van het doel)

- In welke mate worden de doelstellingen van het beleid bereikt?
- Is in de huidige situatie de subsidie de meest effectieve maatregel?
- Zijn er effecten van de subsidie opgetreden die niet waren beoogd?
- Welke verklaringen zijn er voor het uitblijven van effecten?
- In welke mate zijn er contextuele veranderingen opgetreden die het effect van de subsidie hebben beïnvloed?

Doelmatigheid (efficiënt bereiken van het doel)

- Hadden met dezelfde middelen meer gewenste effecten bereikt kunnen worden?
- Was hetzelfde resultaat mogelijk geweest met minder middelen?

Misbruik en oneigenlijk gebruik

- Hoeveel gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik zijn er gesignaleerd?
- Wat zijn de resultaten van de sanctiemiddelen?
- In welke mate zijn de beheersmaatregelen effectief geweest om misbruik en oneigenlijk gebruik tegen te gaan?

1.4 Aanpak

Uitgangspunten

Om bovenstaande onderzoeksvragen te beantwoorden, hebben we een beknopte evaluatie uitgevoerd: een '*rapid evaluation*' (McNall & Foster-Fishman, 2007). Kenmerkend voor deze methode is het vinden van een balans tussen snelheid en betrouwbaarheid. We hebben hiervoor gekozen omdat de periode die het ministerie voor deze evaluatie beschikbaar heeft gesteld, geen uitgebreide evaluatie mogelijk maakte. Binnen de kaders van de '*rapid evaluation*' zijn we zo goed mogelijk tegemoetgekomen aan de eisen van de Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek 2022.[2]

Evaluaties kunnen in drie periodes worden uitgevoerd: vóór invoering (ex ante), gedurende uitvoering (ex durante) en na afloop (ex post). Omdat de subsidieregeling met ingang van 1 januari 2024 vervalt, kan deze evaluatie beschouwd worden als een evaluatie ex durante.

De onafhankelijkheid bij dit project is gewaarborgd doordat onafhankelijkheid de essentie is van het handelen van het Mulier Instituut. Het instituut is een onafhankelijke stichting zonder winstoogmerk. Bovendien is autonomie leidend geweest bij de opzet, uitvoering en verslaglegging van deze evaluatie.

We hebben drie methoden ingezet: semigestructureerde interviews, documentstudie en data-analyse.

Semigestructureerde interviews

We hebben interviews gehouden met:

- twee beleidsmedewerkers van het ministerie van VWS die werken aan topsportevenementenbeleid en de subsidieregeling;
- twee experts op het gebied van topsportevenementen, waarvan een beleidsinhoudelijk onafhankelijke expert;
- zes personen die samen voor acht evenementen subsidie hebben aangevraagd.

We zijn de geïnterviewden dank verschuldigd omdat dit rapport zonder hen niet tot stand gekomen was.

[2] Dit zijn: 1) het onderzoek maakt duidelijk welk beleid wordt onderzocht en wat de doelstellingen van dat beleid zijn, 2) het onderzoek geeft antwoord op de vraag in hoeverre het beleid, alsmede de daarmee samenhangende uitgaven, doeltreffend en doelmatig is, 3) de conclusies van het onderzoek worden onderbouwd door onderliggende bevindingen, 4) de in het onderzoek gebruikte onderzoeksmethode is valide en betrouwbaar en 5) het rapport geeft inzicht in de gebruikte evaluatiemethode en in de mogelijkheden en onmogelijkheden om de doeltreffendheid en de doelmatigheid van het betreffende beleid vast te stellen.

Documentstudie

We hebben het ministerie van VWS gevraagd alle documenten met ons te delen die aanvragers bij hun subsidieaanvraag en -verantwoording in hebben moeten dienen.[3] Alle subsidieaanvragers ten behoeve van evenementen die achter de rug zijn beschikken over een evaluatie van het sportevenement die met het ministerie is gedeeld. Ook die wilden we graag van het ministerie ontvangen. De documenten waarover we willen beschikken hebben we niet ontvangen omdat dat volgens het ministerie wettelijk gezien niet mogelijk is (beperkingen van doelbinding). Dit begrenst de mogelijkheden van dit onderzoek.

Vanwege het bovenstaande hebben we het volgende gedaan:

- We hebben een selectie van de gegevens uit de documenten bij het ministerie opgevraagd, voor zover die niet tot personen, evenementen of organisaties te herleiden waren. Hier heeft het ministerie medewerking aan verleend.
- We hebben de aanvragers die we hebben geïnterviewd gevraagd om de documentatie met ons te delen die ze aan het ministerie hadden gestuurd, zowel bij de aanvraag als bij de verantwoording van de subsidie. Hierbij hebben we benadrukt dat we deze informatie na afronding van het project vernietigen en dat we de informatie zo verwerken dat die niet herleidbaar is naar evenementen, organisaties of personen. Twee van de zes aanvragers hebben hier gehoor aan gegeven.

Data-analyse

De data die we hebben geanalyseerd, zijn gegevens van het ministerie van VWS over de verstrekte subsidies.

1.5 Theorie

Het MAPE-raamwerk vormt de theoretische leidraad voor deze evaluatie (Bouckaert & Auwers, 1999). MAPE is de afkorting voor vier opeenvolgende fasen:

- middelen (*input*): investeringen van het ministerie, in geld en personeel;
- activiteiten (*throughput*): organisatie topsportevenementen;
- prestaties (*output*): resultaat op korte termijn (*impact*);
- effecten (*outcome*): resultaat op lange termijn (*legacy*).

Het doel van het ministerie om de inspirerende waarde en het bereik van topsportevenementen (kortweg maatschappelijke waarde) te vergroten, kan worden geschaard onder de prestaties (bereik) en de effecten (inspirerende/maatschappelijke waarde).

[3] Dit betreft: 1) ingevuld formulier tot subsidieaanvraag, 2) ingevulde inhoudelijke vragenlijst, 3) ingevuld begrotingsmodel, 4) verslag van de uitgevoerde toets ter controle van staatssteun, 5) ingevuld formulier subsidievaststelling, 6) ingevuld inhoudelijk verantwoordingsformulier en 7) ingevuld begrotingsmodel voor de eindafrekening.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 staat informatie over de subsidieregeling, welke bedragen aan welke evenementen zijn uitgekeerd en op welke punten de regeling zich onderscheidt van de voorgaande regeling. De resultaten van de interviews staan in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 verwoorden we de conclusie en doen we aanbevelingen.

Hoofdstuk 2

Resultaten documentstudie

We geven eerst een beknopte schets van de subsidieregeling en gaan in op de verstrekte subsidiebedragen. Vervolgens zetten we de wijzigingen ten opzichte van de vorige regeling op een rij. Tot slot delen we onze bespiegelingen.

2.1 Subsidieregeling nader bekeken

Voorwaarden en criteria

Nationale sportbonden en organisatoren van topsportevenementen kunnen gebruikmaken van de subsidieregeling. Subsidieaanvragen zijn vormvrij. Aanvragen kunnen voor maximaal één topsportevenement per tak van sport, eens per drie jaar gedaan worden.[4] Voor Olympische kwalificatietoernooien (OKT's) of Paralympische kwalificatietoernooien (PKT's) met een mogelijkheid voor directe kwalificatie maakt het ministerie van VWS hierop een uitzondering.

Een topsportevenement komt in aanmerking voor subsidie als het:

- internationaal van aard is;
- hoofdzakelijk in Nederland wordt georganiseerd;
- niet jaarlijks in Nederland wordt georganiseerd;
- gericht is op talenten[5] of senioren[6];
- voor een tak van sport is uit de lijst disciplines die NOC*NSF hanteert of bijdraagt aan de ontwikkeling van een nieuwe tak van sport of nieuwe vormen van een bestaande tak van sport.

Verder moet het topsportevenement 'maatschappelijke meerwaarde' hebben en moet de organisatie in afstemming en samenhang met de nationale sportbond, gemeenten of provincies plaatsvinden. In de subsidieregeling geeft het ministerie van VWS aan dat de maatschappelijk waarde van het topsportevenement gelegen is in:

- optimale omstandigheden bieden voor deelnemers, zodat zij kunnen inspireren door eerlijk, integer en zichtbaar te presteren;
- efficiënt en effectief organiseren;
- het bereik vergroten voor diverse doelgroepen;
- zo duurzaam en klimaatneutraal mogelijk organiseren;
- inclusief en toegankelijk zijn;
- aandacht hebben voor gezondheid en veiligheid van deelnemers, medewerkers en toschouwers.

[4] De lijst topsport- en Internationale wedstrijdsportdisciplines 2021 – 2024 is hier te vinden.
[5] Sporters met of zonder beperking die behoren tot de oudste leeftijdscategorie waarvoor een internationaal jeugdtopsportevenement wordt georganiseerd.
[6] Sporters met of zonder beperking die op dat moment Nederland op Europees of mondiaal topniveau vertegenwoordigen.

Het ministerie weigert de subsidieverlening als:

- het topsportevenement het eerste uit een jaarlijkse reeks is;
- de eigendomsrechten van het topsportevenement niet liggen bij een internationale sportfederatie die is erkend door het Internationaal Olympisch Comité (IOC), het Internationaal Paralympisch Comité (IPC) of de Global Association of International Sports Federations (GAISF);
- geen Nederlandse deelnemers in actie komen.

Als een topsportevenement voldoet aan de criteria van de subsidieregeling, ontvangt het een subsidiebedrag van maximaal 25 procent van de subsidiabele kosten voor de organisatie van het topsportevenement. Hiervoor geldt een maximaal subsidiebedrag van 2,5 miljoen euro per topsportevenement. De volgende kostenposten vallen niet onder de subsidiabele kosten:

- start- en prijzengeld;
- kosten voor sponsoring;
- kosten voor hospitality.

Voor enkele uitzonderingen bedraagt het subsidiebedrag maximaal 50 procent van de totale subsidiabele kosten. Dit is het geval als:

- het sportevenement is gericht op deelnemers met een beperking of op talenten;
- er sprake is van maatregelen en tijdelijke aanpassingen van accommodaties als gevolg van de overheidsmaatregelen ter bestrijding van COVID-19.

Er zijn maatregelen voor risicobeheersing. Dit betreft onder andere de afspraak om de World Anti-Doping Code na te leven. Ook wordt gevraagd naar een onderbouwing van de haalbaarheid door een onafhankelijke organisatie en er worden steunverklaringen van de bij het evenement betrokken partijen gevraagd (zoals de gemeente, provincie en de sportbond).

Budget en subsidieverlening

In 2021 en 2022 lag het budget voor de subsidieregeling op 8 miljoen euro. In 2023 is een budget van 4 miljoen euro beschikbaar. Samen is dat een budget van 20 miljoen euro voor de periode 2021-2023. Aanvragen uit de vorige regeling kunnen hier deels beslag op leggen.

Bij de subsidieverlening hanteert het ministerie de volgende uitgangspunten en voorwaarden:

- Het ministerie behandelt subsidies op volgorde van binnenkomst.
- Aanvragen moeten maximaal 36 maanden vóór de aanvang van het topsportevenement zijn ontvangen.
- De subsidie moet een sluitpost op de begroting zijn.
- Als het aangevraagde bedrag minder dan 1 miljoen euro bedraagt, moet een onafhankelijke persoon of organisatie de haalbaarheid van het evenement met een verklaring onderschrijven. Als het bedrag hoger ligt, moet een risicoanalyse en een haalbaarheidsonderzoek worden uitgevoerd. In de

subsidieregeling staan geen aanvullende eisen of wensen voor de uitvoering van de analyse en het onderzoek (zoals een bepaalde methode).

2.2 Verstrekte subsidies

Via de subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023 heeft het ministerie tot en met september 2023 aan negentien topsportevenementen subsidie verstrekt (figuur 2.1).[7] Deze topsportevenementen vonden plaats in 2021 (zes evenementen), 2022 (zes evenementen), 2023 (vijf evenementen). Twee topsportevenementen vinden plaats in 2024. Twee aanvragen zijn volgens het ministerie van VWS in behandeling: voor het EK Baanwielrennen 2024 en voor het EK Atletiek indoor 2025.

Figuur 2.1
Aantal topsportevenementen ondersteund via subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023
(per jaar, in absolute aantallen)

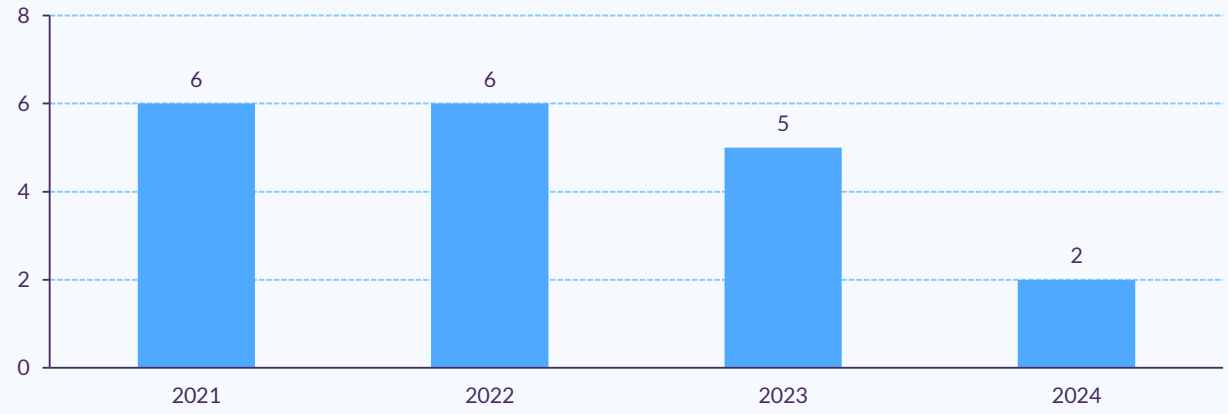

Bron: Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I), september 2023. Bewerking: Mulier Instituut.

Tot en met september 2023 verstrekte het ministerie van VWS ruim 7,6 miljoen euro subsidie (figuur 2.2). In 2023 is relatief veel uitgekeerd (ruim 2,6 miljoen euro).

[7] In tabel B1.1 in de bijlage geven we een overzicht van deze topsportevenementen.

Figuur 2.2
Verstrekte subsidie via subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023
(per jaar, in euro's)

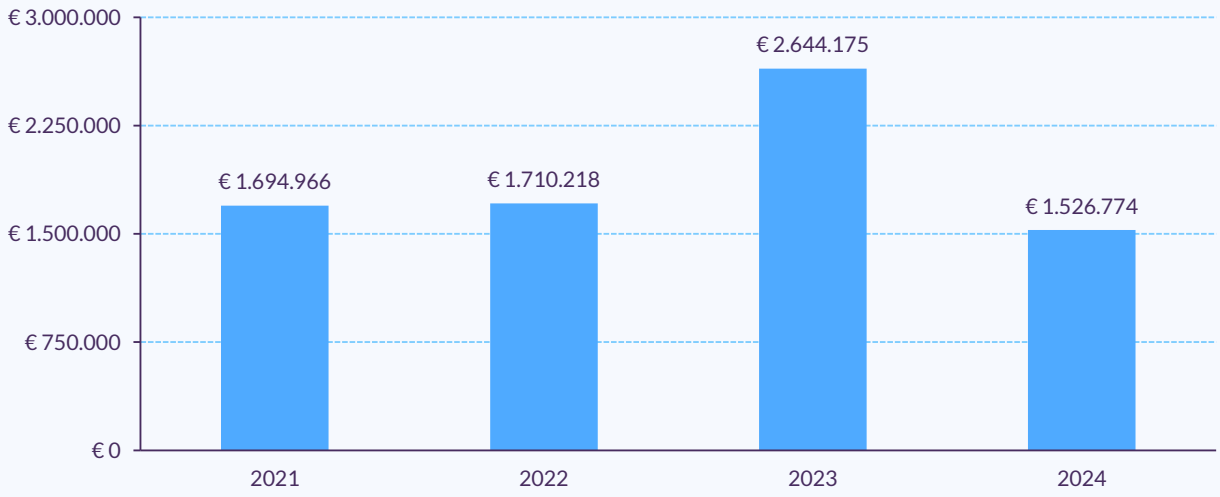

Bron: Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I), september 2023. Bewerking: Mulier Instituut.

Subsidiebedragen liepen uiteen. De meeste subsidie ging naar het WK Shorttrack 2024 (circa 1.046.000 euro; figuur 2.3). De EK Waterski 2022 ontving het minst (15.845 euro). Gemiddeld werd 399.000 euro subsidie per evenement verstrekt.

Figuur 2.3

Verstrekte subsidie via subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023 per topsportevenement

(per jaar, in euro's)

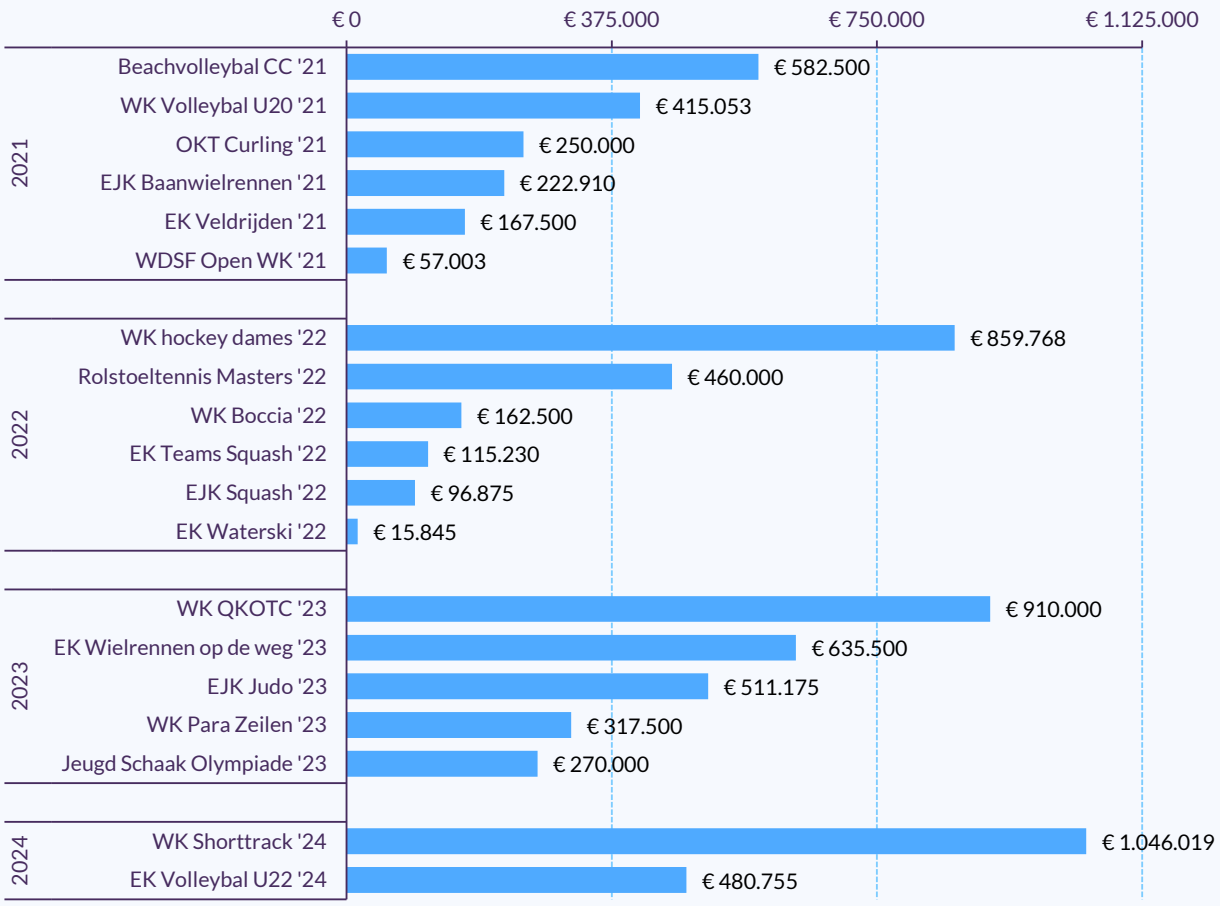

Bron: Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I), september 2023. Bewerking: Mulier Instituut.

2.3 Subsidieregeling in perspectief

Wanneer we de subsidieregeling 2021-2023 vergelijken met de regeling die daarvoor van kracht was, kunnen we zes wijzigingen onderscheiden:

- subsidie voor topsportevenementen (voorheen ook voor breedtesportevenementen);
- subsidie van maximaal 2,5 miljoen euro, gemaximeerd tot 25 procent van de subsidiabele kosten (voorheen verschilde dit per type evenement);
- subsidie voor niet-jaarlijkse sportevenementen (voorheen ook voor jaarlijkse sportevenementen);
- geen subsidie voor side-events (voorheen ook voor side-events);
- verklaring van een onafhankelijke persoon of organisatie over de haalbaarheid van het evenement als het aangevraagde bedrag minder dan 1 miljoen euro bedraagt, of een risicoanalyse en een haalbaarheidsonderzoek

als het bedrag hoger ligt (voorheen moest elke aanvraag met een onafhankelijk haalbaarheidsonderzoek gepaard gaan);
- beoordeling van schriftelijke aanvragen door het ministerie van VWS (voorheen adviseerde de beoordelingscommissie evenementen van de Nederlandse Sportraad het ministerie van VWS).[8]

Wanneer we de subsidieregeling bezien in het licht van het doel van deze evaluatie, onderscheiden we de volgende aandachtspunten:

- Uitspraken doen over de doelmatigheid en doeltreffendheid van de subsidieregeling is niet (goed) mogelijk omdat het ministerie van VWS geen indicatoren en streefwaarden voor dit beleidsinstrument (en het topsportevenementenbeleid) heeft benoemd. Die hadden kunnen worden benoemd op het niveau van activiteiten, prestaties en/of effecten (zie paragraaf 1.5). Dit is mede ingegeven door de aard van het beleidsinstrument: in geval van subsidieverlening kan geen tegenprestatie worden gevraagd.
- Het is niet eenvoudig om het geïsoleerde effect van de subsidie in kaart te brengen, omdat ook andere factoren invloed uitoefenen.
- Doordat het ministerie van VWS heeft vastgehouden aan een behandeling op volgorde van binnenkomst van de aanvragen, kunnen die niet na onderlinge afweging worden beoordeeld. Dit kan er in theorie toe leiden dat relatief sterke aanvragen geen subsidie krijgen en relatief zwakke wel. Dit is tot nu toe niet voorgekomen omdat alle aanvragen zijn gehonoreerd.
- Het ministerie van VWS eist dat aanvragen maximaal 36 maanden vóór de aanvang van het topsportevenement ontvangen worden. Daarnaast wenst het ministerie dat de Rijksbijdrage een sluitpost op de begroting is. Deze twee zaken zijn in de praktijk niet altijd goed te rijmen, omdat het proces van het verwerven van private middelen en (andere) publieke middelen in de 36 maanden vóór het evenement nog niet hoeft te zijn afgerond. Bij de verantwoording van de subsidie is het uitgangspunt van de sluitpost voor het ministerie een aandachtspunt. Indien daar aanleiding voor is kan de hoogte van de subsidie worden aangepast. Het is ingewikkeld om aan te tonen dat de subsidie een sluitpost is omdat onduidelijk is of er onbenutte inkomstenbronnen zijn, zoals private sponsoring of een hogere financiële bijdrage van een gemeente of provincie.
- Afhankelijk van de hoogte van de gevraagde subsidie – 1 miljoen euro of minder – vraagt het ministerie om een haalbaarheidsverklaring of een haalbaarheidsonderzoek (en risicoanalyse). Het onderscheid dat tussen die twee in de regeling wordt gemaakt is onhelder, en het is onduidelijk waarom de grens op 1 miljoen ligt. Daarnaast is het de vraag hoe een gedegen haalbaarheidsverklaring kan worden opgesteld zonder dat die met een onderzoek en analyse is onderbouwd. Daarnaast lijkt de grens van 1 miljoen

[8] De commissie verstrekte op basis van een schriftelijke aanvraag en een gesprek met de aanvrager een onderbouwd schriftelijk advies op basis van zes beoordelingscriteria (of zeven, in het geval van een aanvraag van meer dan 2,5 miljoen euro). In de adviezen werden aandachtspunten voor de subsidieverlening beschreven. De werkwijze en de adviezen zijn hier te vinden.

euro te hoog, omdat alle evenementen – op één na - voor minder dan 1 miljoen euro zijn gesteund.

- Twee aanvragers hebben de haalbaarheidsonderzoeken met ons gedeeld. Bij één van de twee onderzoeken kunnen vraagtekens bij de door het ministerie van VWS gevraagde onafhankelijkheid worden gezet. Dat komt doordat de studie is uitgevoerd door een evenementenorganisatie die een jarenlange zakelijke relatie met de aanvrager van de subsidie heeft (een sportbond). Inhoudelijk ontbreekt er op onderdelen een kritische, onafhankelijke blik. Aan de andere kant kunnen we aannemen dat de zakelijke betrokkenheid van de evenementenorganisatie met de aanvrager veel kennis van zaken met zich meebrengt en zo juist bijdraagt aan de kwaliteit van het haalbaarheidsonderzoek.

Hoofdstuk 3

Resultaten interviews

Eerst gaan we in op de beoordeling van de subsidieaanvragen. Vervolgens laten we de resultaten voor het effect, de doeltreffendheid, de doelmatigheid en misbruik en oneigenlijk gebruik de revue passeren.

3.1 Beoordeling subsidieaanvragen

Op welke manier en door wie zijn de subsidieaanvragen beoordeeld?
De subsidieregeling wordt uitgevoerd door de Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I). Een aanvraag wordt eerst door de DUS-I beoordeeld. Die bekijkt of de aanvraag correct en volledig is. Ook vindt er een financiële beoordeling plaats. Vervolgens bekijken een beleidsmedewerker, een financieel adviseur en een lid van het managementteam van het ministerie van VWS de aanvraag. Aan de hand van een interne toets wordt bepaald of er sprake van staatssteun is. Daarna gaat de aanvraag weer naar de DUS-I (interne controller). Vervolgens komt de aanvraag terug bij de directeur Sport voor het ondertekenen van de verleningsbrief. Tot slot volgt de uitbetaling en bevoorschotting van de subsidie.

Het ministerie heeft alle negentien ingediende aanvragen goedgekeurd. Tegelijkertijd signaleert het dat de kwaliteit van de aanvragen wisselend is. Dat komt ook doordat de aanvraag vormvrij is. Doorgaans geeft het ministerie van VWS eenmalig feedback op aanvragen als deze niet compleet zijn of om verbeterpunten door te geven. Bij NOC*NSF kunnen bonden en (andere) organisatoren advies voor een subsidieaanvraag inwinnen.

Als het aangevraagde bedrag meer dan 1 miljoen euro bedraagt, vraagt het ministerie van VWS om een risicoanalyse en een gedegen haalbaarheidsonderzoek van een onafhankelijke instantie. Als het bedrag lager ligt, volstaat een verklaring van een onafhankelijk persoon of instantie (zie ook hoofdstuk 2).

Volgens het ministerie is het in negen van de tien gevallen NOC*NSF dat de verklaring opstelt.[9] In het verleden – toen de vorige subsidieregeling van kracht was – verstrekte de beoordelingscommissie evenementen van de Nederlandse Sportraad advies aan het ministerie van VWS (zie ook hoofdstuk 2). Dat is nu niet meer het geval. Het ministerie geeft aan dat het dit advies niet mist.

3.2 Effect

In deze paragraaf schetsen we zo goed mogelijk de mate waarin en de manier waarop de subsidie heeft bijgedragen aan de doelstelling.

[9] Onderzoeken waren niet nodig, omdat alle aangevraagde bedragen lager dan 1 miljoen euro waren.

Heeft de subsidie bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?
Volgens de aanvragers en experts is de subsidie van het ministerie van VWS erg belangrijk is geweest bij het realiseren van het topsportevenement en het creëren van maatschappelijke waarde. Zonder de subsidie hadden veel gesubsidieerde topsportevenementen niet kunnen plaatsvinden, of niet op de manier waarop ze nu georganiseerd zijn. Voor de meeste respondenten was het niet eenvoudig om dit beeld voor alle evenementen goed te onderbouwen, vanwege gebrek aan (onafhankelijke) onderzoeksresultaten.

Hoe heeft de subsidieregeling bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?
De respondenten maken onderscheid tussen maatschappelijke waarde 'binnen' en 'buiten' het evenement.

- **Een breed palet aan topsportevenementen**

Volgens de respondenten wordt door deze regeling een breed palet aan topsportevenementen in Nederland georganiseerd. Volgens hen komt dit onder andere door het volgende uitgangspunt van de subsidieregeling: 'subsidie wordt verstrekt voor maximaal één topsportevenement per tak van sport, eens per drie jaar (behalve in geval van een OKT of PKT).'

Het ministerie van VWS houdt de lijst met takken van sport aan die op de website van NOC*NSF te vinden is. Er is een uitzondering voor OKT's en PKT's, omdat het daarbij meestal om relatief kleine bedragen gaat en omdat die evenementen volgens het ministerie belangrijk zijn voor de topsport.

- **Maatschappelijke waarde 'binnen' het evenement**

De respondenten geven aan dat het evenement zelf vaak al maatschappelijke waarde heeft. Vanuit de subsidieregeling wordt van evenementenorganisatoren gevraagd om aandacht te besteden aan maatschappelijke thema's, zoals duurzaamheid, gezondheid en inclusiviteit op de evenementenlocatie (bijvoorbeeld verantwoorde voeding, watertappunten, anti-rookbeleid of een nieuw systeem om afval te scheiden). Twee aanvragers benadrukken dat de subsidie hard nodig is om te voldoen aan deze inspanningsverplichtingen.

- **Maatschappelijke waarde 'buiten' het evenement**[10]

De meerderheid van de respondenten vindt dat maatschappelijke waarde (vooral) gaat om wat het evenement betekent voor de maatschappij. Volgens een van de experts is deze waarde tot nu toe beperkt gebleven en zou zichtbaarheid van het evenement randvoorwaardelijk moeten worden gemaakt. Een andere expert geeft aan dat er organisaties zijn die steeds meer inzetten op maatschappelijke waarde buiten het evenement:

[10] Het ministerie van VWS heeft hiervoor een beleidsinstrument ontwikkeld: het Maatschappelijk activatieprogramma, kortweg MAP (zie ook hoofdstuk 1). Daarmee steunt het ministerie de VSG en NOC*NSF bij het ontwikkelen van een doorlopend maatschappelijk activatie programma dat kan dienen ter vervanging van side-events. Dit heeft als doel om een consistente bijdrage te leveren aan de maatschappelijke waarde van topsportevenementen.

'Denk aan Queen & King of the Court: ze doen er veel omheen, ze vertellen veel verhalen en hebben een groot bereik. Een ander voorbeeld is dat er rond het EK Petanque 2022 een programma is ontwikkeld gericht op eenzaamheid bij ouderen. Het evenement is goed benut voor een ander thema.'

Er zijn meerdere evenementen die zijn benut voor andere thema's, zoals:

- evenementen voor breedtesporters om bij te dragen aan de sportparticipatie van Nederlanders;
- clinics door topsporters om te inspireren;
- sociale programma's om het evenement heen (bijvoorbeeld een programma tegen eenzaamheid voor ouderen of sportactiviteiten in achterstandswijken);
- betrekken van werknemers van bedrijven die tijdens het evenement vrijwilligerswerk doen;
- een beurs voor studenten (om meer bezoekers naar de evenemenenlocatie te trekken).

Volgens twee aanvragers zijn het vooral de side-events die zorgen voor maatschappelijke waarde. Zij vinden het jammer dat er bij deze regeling geen subsidie voor de side-events meer is.[11]

Volgens het ministerie van VWS heeft in principe ieder evenement maatschappelijke waarde vanwege het feit dat het evenement in Nederland plaatsvindt. In de subsidieregeling vraagt het ministerie van de aanvragers om het maatschappelijk verantwoord te organiseren, door rekening te houden met thema's zoals duurzaamheid en inclusiviteit. Zo geeft het ministerie van VWS aan:

'Bij de vorige regeling kregen de aanvragers ook subsidie voor side-events. In deze regeling doen we dat niet, omdat het evenement al maatschappelijke waarde van zichzelf heeft.'

Hiermee stimuleert het ministerie van VWS de aanvragers om andere partijen het podium van het evenement te laten benutten. Het ministerie noemt dit de (potentiële) 'platformfunctie' van evenementen (Ministerie van VWS, NOC*NSF, & VSG, 2020).

- **Financiële zekerheid voor aanvragers**

Organisatoren kunnen tot 36 maanden van tevoren een aanvraag indienen (zie hoofdstuk 2). Drie aanvragers vinden dat deze termijn prima is. De toegezegde subsidie van het ministerie van VWS zorgt volgens hen voor een bepaalde mate van zekerheid; de kans is immers groter dat het evenement doorgaat. Een van de experts benoemt dat aanvragers in gesprekken feitelijk niet mogen aangeven dat zij het geld van het ministerie van VWS al 'binnen hebben', omdat de subsidie een sluitpost is, maar dat het wel helpt als het ministerie 'achter het evenement staat'.

[11] Mogelijk zijn deze personen niet bekend met het MAP (zie vorige voetnoot).

Twee aanvragers geven aan dat het mogelijk is om vóór de termijn van 36 maanden met het ministerie van VWS af te stemmen, bijvoorbeeld tijdens een bidprocedure. Zij vragen bijvoorbeeld om een ondersteuningsbrief, waarin het ministerie van VWS aangeeft dat er onder voorwaarden bekeken kan worden of subsidie gegeven kan worden. Dit zorgt voor meer financiële zekerheid bij de aanvragers en dit vergroot de kans om het evenement te organiseren.

Niet alle aanvragers zijn daar bekend mee. Andere aanvragers geven aan dat zij geen evenementen kunnen binnenhalen tijdens een bidprocedure die langer dan drie jaar van tevoren plaatsvindt. Zij willen geen (financiële) risico's lopen en zouden graag zien dat de termijn van 36 maanden verlengd wordt.
Over dit uitgangspunt benoemt het ministerie van VWS het volgende:

> ***'Deze subsidie is een sluitpost en daarmee maken we de begroting aan het eind kloppend. Maar omdat we zien dat evenementenorganisatoren de behoefte hebben om aan de voorkant financiële zekerheid te hebben, kunnen ze tot drie jaar van tevoren een subsidie aanvragen. Dat is voor een sluitpost ver van tevoren en dat is het maximale wat we kunnen doen.'***

Ook geeft het ministerie van VWS aan dat organisatoren pas een aanvraag kunnen indienen als zij het bid binnen hebben, omdat zij geen geld kunnen reserveren voor een evenement zonder de zekerheid dat dat ook daadwerkelijk plaats zal vinden.

- **Deelname van Nederlandse sporters draagt bij aan maatschappelijke waarde**

De subsidie wordt alleen verstrekt bij topsportevenementen waarbij een Nederlands team (of een Nederlandse sporter) in actie komt (zie hoofdstuk 2). Volgens de meerderheid van de respondenten draagt dit uitgangspunt bij aan het creëren van maatschappelijke waarde, omdat Nederlanders sneller geneigd zijn het evenement te volgen wanneer Nederlandse sporters in actie komen.

Andere voordelen die ze noemen zijn: meer zichtbaarheid, inspiratie, samenhang ('Oranjegevoel'), betrokkenheid, betere prestaties en een hoger welzijn van sporters, een betere kaartverkoop, een betere relatie met gemeenten en 'het zet de sport in Nederland op de kaart'.

Respondenten geven verder de volgende punten mee:

- Eén aanvrager vindt dat de subsidie voor OKT's en PKT's beter belegd kan worden bij NOC*NSF, omdat de sportkoepel alles voor de Olympische en Paralympische Spelen verzorgt.
- Drie respondenten stellen voor om met het subsidiebedrag in de tijd te schuiven (bijvoorbeeld als er geld overblijft aan het eind van het jaar) of een groter bedrag voor meerdere jaren te reserveren. Zij vinden het zonde als er in het ene jaar geld overblijft en in het andere jaar geld tekort is.

- Twee aanvragers melden dat er een aparte regeling moet komen voor hele grote internationale evenementen (zoals het WK Voetbal), omdat deze evenementen anders een (te) grote hap uit het budget nemen.[12]
- Een aanvrager stelt voor om een aparte verdeling te maken voor reguliere topsportevenementen en topsportevenementen gericht op deelnemers met een beperking of op talenten. Dit zou voorkomen dat er (veel) meer topsportevenementen gericht op deelnemers met een beperking of talenten worden gesubsidieerd.
- Een van de aanvragers vindt dat er relatief veel subsidie wordt verstrekt aan evenementen voor deelnemers met een beperking en evenementen voor talenten.
- Voor drie aanvragers is het uitgangspunt: 'subsidie wordt verstrekt voor maximaal één topsportevenement per tak van sport, eens per drie jaar (behalve in geval van een OKT of PKT)' niet helder. Zij vinden dat dit uitgangspunt duidelijker geformuleerd mag worden.[13] Zo geeft een van de aanvragers aan:

> ***'De takken van sport moeten worden gedefinieerd. Binnen een sport heb je heel andere disciplines. Vergelijk bijvoorbeeld BMX met een wegwielrenwedstrijd. Daar zitten hele andere doelgroepen achter.'***

- Vier aanvragers benadrukken dat zij het contact met het ministerie van VWS als prettig ervaren (toegankelijk en positief-kritisch).

3.3 Doeltreffendheid

De doeltreffendheid verwijst naar het effectief bereiken van het doel van het beleid: het realiseren van aantrekkelijke en maatschappelijke verantwoord georganiseerde internationale topsportevenementen met optimaal bereik en optimale inspirerende waarde.

In welke mate worden de doelstellingen van het beleid bereikt?
Volgens experts en aanvragers is het lastig aan te tonen hoeveel maatschappelijke waarde een topsportevenement heeft gegenereerd. We hebben van de geïnterviewde aanvragers teruggekregen dat zij geen onafhankelijk onderzoek hebben laten uitvoeren naar de maatschappelijke waarde van hun evenement. De organisatoren hebben wel een evaluatierapport opgesteld of laten opstellen.

Is in de huidige situatie de subsidie de meest effectieve maatregel?
Volgens alle respondenten is het verlenen van subsidie de meest effectieve beleidsmaatregel van het ministerie om bij te dragen aan (de maatschappelijke waarde) van topsportevenementen. De meeste respondenten geven aan dat het

[12] Klaarblijkelijk zijn niet alle respondenten ervan op de hoogte dat het ministerie deze evenementen kan steunen met andere middelen.
[13] Waarschijnlijk zijn deze personen niet goed bekend met de lijst die NOC*NSF (en het ministerie van VWS) hiervoor hanteert.

niet wenselijk is dat het ministerie van VWS te veel 'op de stoel van de organisatoren gaat zitten' - iets wat in de praktijk ook niet gebeurt - en dat er in Nederland voldoende organisatiekracht is om topsportevenementen te organiseren.

Volgens het ministerie van VWS is subsidie verstrekken het beste beleidsinstrument. Het ministerie van VWS erkent dat het niet wenselijk is als zij zich (te) veel gaan bemoeien met de organisatie van evenementen:

> '***De sport in Nederland organiseert zichzelf. Dat is niet de rol van het ministerie van VWS.***'

Een aantal respondenten heeft ideeën over wat het ministerie van VWS nog meer kan doen om bij te dragen aan de maatschappelijke waarde van topsportevenementen. Deze suggesties hebben betrekking op de subsidieregeling, maar ook op het beleid. De eerste twee suggesties werden door twee respondenten genoemd. De overige suggesties door één.

- Het ministerie van VWS kan bijdragen aan de zichtbaarheid van evenementen door te helpen meer media-aandacht te creëren via de publieke omroep.
- Het ministerie van VWS kan samenwerken met andere ministeries en deze betrekken bij de evenementen, zodat er meer kansen worden gecreëerd door kennis en netwerk te benutten (bijvoorbeeld transport en duurzaamheid) en middelen worden vrijgemaakt vanuit hun domeinen. Een voorbeeld dat hierbij wordt genoemd is dat het Ministerie van Economische zaken kan helpen om grote bedrijven te activeren en enthousiasmeren om te participeren in het evenement.
- Het ministerie van VWS kan bidsubsidies verlenen.
- Het ministerie van VWS kan (vaker) meegaan naar bijeenkomsten tijdens de bidprocedure.
- Het ministerie van VWS kan bijeenkomsten organiseren voor subsidieaanvragers om kennis uit te wisselen en netwerken op te bouwen.
- Het ministerie van VWS kan bijdragen aan het opstellen van een plan van aanpak voor belangrijke thema's voor evenementenorganisatoren, bijvoorbeeld verantwoorde voeding, inclusiviteit en duurzaamheid.
- Het ministerie van VWS kan iemand inzetten die sportoverstijgend met de organisatoren kijkt naar hoe zij het evenement zo efficiënt mogelijk kunnen organiseren.

Het ministerie van VWS geeft aan dat ze samenwerken met andere ministeries als ze zien dat er raakvlakken zijn, maar dat deze relaties voor externen misschien niet altijd goed zichtbaar zijn.

Zijn er effecten van de subsidie opgetreden die niet waren beoogd?
Een positief effect van de subsidieregeling is dat de subsidie van het ministerie van VWS kan helpen bij het verwerven van geld van andere organisaties (waaronder gemeenten, provincies en private organisaties). Zij geven aan dat andere partijen de subsidie van het ministerie van VWS als 'kwaliteitsstempel' zien.

Een van de experts vraagt zich af of deze regeling tot gevolg heeft dat aanvragers de subsidie van het ministerie van VWS te snel intekenen in plaats van de subsidie als sluitpost te zien.

Welke verklaringen zijn er voor het uitblijven van effecten?
Dit betreft de coronapandemie en de inflatie. Wel benoemde een van de aanvragers dat er met OKT's en PKT's minder impact wordt gecreëerd, omdat het bij dergelijke evenementen veel meer gaat om winnen en verliezen en minder om de maatschappelijke waarde.

In welke mate zijn er contextuele veranderingen opgetreden die het effect van de subsidie hebben beïnvloed?
De afgelopen jaren hebben we te maken gehad met de coronacrisis en bijbehorende maatregelen en met inflatie. Die hebben de Nederlandse sportevenementensector hard geraakt (Hover & Heijnen, 2022). De coronacrisis zorgde voor allerlei uitdagingen en volgens een van de experts zorgden die uitdagingen ervoor dat de organisatoren wat betreft maatschappelijke waarde minder konden bereiken.

Twee aanvragers geven aan dat de prijzen in de evenementenbranche extra zijn gestegen, omdat er na de coronacrisis ineens veel evenementen tegelijkertijd plaatsvonden. Dit zorgde ervoor dat de kosten van het evenement veel hoger waren dan oorspronkelijk begroot.

Ook het ministerie van VWS heeft ervaren dat de coronacrisis een grote rol heeft gespeeld en geeft aan in enkele gevallen gebruik te hebben gemaakt van de inherente afwijkingsbevoegdheid:

> *'In enkele gevallen hebben we gebruik gemaakt van de inherente afwijkingsbevoegdheid. Dat betekent dat we omwille van corona een groter bedrag dan die 25 procent voor onze rekening hebben genomen bij de vaststelling.'*

3.4 Doelmatigheid

De doelmatigheid verwijst naar het efficiënt bereiken van het doel van het beleid: het realiseren van aantrekkelijke en maatschappelijke verantwoord georganiseerde internationale topsportevenementen met optimaal bereik en optimale inspirerende waarde.

Hadden met dezelfde middelen meer gewenste effecten bereikt kunnen worden?

In de interviews zijn suggesties gedaan om te zorgen voor meer maatschappelijke waarde:

- Een van de uitgangspunten van deze subsidieregeling is: 'subsidie wordt verstrekt voor maximaal één topsportevenement per tak van sport, eens per drie jaar (behalve in geval van een Olympisch of Paralympisch kwalificatietoernooi).' Volgens een van de aanvragers kan een breder palet aan topsportevenementen worden georganiseerd op het moment dat er geen uitzondering wordt gemaakt voor OKT's en PKT's. Verder is er over het algemeen begrip voor de uitzondering voor OKT's en PKT's.
- Volgens twee respondenten kan meer maatschappelijke waarde worden bereikt wanneer topsportevenementen waarbij geen Nederlandse sporters in actie komen ook subsidie kunnen krijgen, als deze van grote maatschappelijke waarde kunnen zijn voor Nederland. Bijvoorbeeld voor topsportevenementen bij een opkomende sport zoals padel.
- Uit twee interviews komt naar voren dat een tweetal inspanningen die het ministerie van VWS voorheen deed worden gemist. Ten eerste: het verstrekken van bidsubsidie. Eén van de aanvragers geeft aan dat hij het erg jammer vindt dat er geen bidsubsidie meer is, omdat er veel tijd en kosten gaan zitten in de voorbereiding bij een bidprocedure. Ten tweede: meegaan naar een bidpresentatie. Eén aanvrager vertelt dat medewerkers van het ministerie van VWS meegingen naar hun laatste bidpresentatie om te zeggen dat de financiering op orde was. Dat heeft erg geholpen om het bid naar Nederland te halen.
- Vier respondenten vinden dat het mogelijk moet zijn om óók aan jaarlijkse topsportevenementen subsidie te verstrekken, met name als deze evenementen veel maatschappelijke waarde kunnen genereren. Een deel van het budget zou dan naar jaarlijkse evenementen kunnen gaan. Zo geeft een van de experts aan:

  > ***'Jaarlijks terugkerende evenementen hebben vaak meer maatschappelijke waarde en/of zouden meer maatschappelijke waarde kunnen hebben. Veel eenmalige evenementen laten namelijk weinig achter voor de maatschappij. Maar dat is waar maatschappelijke waarde juist om draait: wat het achterlaat in de maatschappij.'***

- Een van de subsidieaanvragers oppert om jaarlijks terugkerende topsportevenementen die in potentie voor grote maatschappelijke waarde kunnen zorgen deels te subsidiëren. Deze evenementen moeten volgens deze respondent een impuls kunnen krijgen op een bepaald thema waarop het evenement veel kan betekenen voor de maatschappij. Een andere subsidieaanvrager stelt voor om nieuwe jaarlijkse topsportevenementen enkel de eerste jaren te subsidiëren en dat zij daarna zelfstandig, zonder overheidssubsidie, opereren.

Het ministerie van VWS geeft aan niet alle topsportevenementen financieel te kunnen ondersteunen; daarin moeten keuzes gemaakt worden. Weinig partijen investeren in eenmalige evenementen zoals EK's en WK's, terwijl deze wél belangrijk zijn voor de topsport in Nederland. Daarom is het voor deze evenementen lastiger om hun begroting rond te krijgen.

Volgens het ministerie van VWS zouden strengere eisen op het gebied van organisatie (bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid) kunnen zorgen voor meer maatschappelijke waarde, maar de vraag is of dat met dezelfde middelen kan. Strengere eisen vragen immers om een ruimere begroting. In dat geval zouden aanvragers meer geld uit de markt (vooral private organisaties) moeten halen. Bovendien leveren strengere eisen meer regeldruk voor de aanvrager op, wat volgens het ministerie van VWS niet wenselijk is.

Was hetzelfde resultaat mogelijk geweest met minder middelen?
Volgens de respondenten is het niet mogelijk om met minder middelen evenveel maatschappelijke waarde te bereiken, al bleek het voor respondenten ingewikkeld om die waarde te schetsen en te duiden. Om te voldoen aan de inspanningsverplichtingen rondom de organisatie van het evenement is volgens hen geld nodig.

Het ministerie van VWS ziet niet in hoe evenveel maatschappelijke waarde bereikt kan worden met minder middelen. Zo geeft het ministerie aan:

> '***Er zit een prijskaartje aan het neerzetten van een kwalitatief hoogwaardig evenement.***'

Volgens de respondenten hebben vooral niet-jaarlijkse evenementen de subsidie hard nodig. Veel niet-jaarlijkse evenementen hebben volgens hen vaak complexere draaiboeken, minder zichtbaarheid en minder een netwerk in de lokale gemeenschap opgebouwd dan veel jaarlijkse evenementen. Een van de experts geeft aan:

> '***Van eenmalige evenementen weten we dat ze niet kunnen doorgaan zonder subsidie. Zij hebben een echte financieringsuitdaging als ze geen overheidssubsidie krijgen.***'

Volgens de experts en de subsidieaanvragers kunnen vooral de topsportevenementen gericht op deelnemers met een beperking of op talenten niet met minder middelen georganiseerd worden. Volgens hen hebben deze evenementen minder zichtbaarheid (waardoor private sponsoring vaak lastiger te realiseren is) en meer kosten (o.a. voor alternatief transport en het aanpassen van materiaal en accommodaties).

Over de uitzondering voor topsportevenementen gericht op deelnemers met een beperking of talenten geeft het ministerie van VWS het volgende aan:

> ***'Voor deze evenementen is het moeilijker om geld uit de markt te halen, want daar zit veel minder privaat sponsorpotentieel in. Bovendien zijn er meer kosten doordat accommodaties moeten worden aangepast en de businesscase minder aantrekkelijk is dan bij een evenement met mensen zonder een beperking.'***

Een van de experts vindt dat de maatschappelijke waarde van topsportevenementen voor deelnemers met een beperking deels ligt in het sociale domein en vraagt zich af of subsidie voor dergelijke evenementen wel volledig uit het topsportbudget moet komen.

De subsidie bedraagt ten hoogste 25 procent van de totale subsidiabele kosten voor de organisatie van het topsportevenement, tot ten hoogste 2,5 miljoen euro (dit is 50% als het topsportevenement is gericht op deelnemers met een beperking of op talenten). De experts ervaren dat dit percentage volstaat en dat dit wordt gezien als een vrij stimulerende regeling.

Over het algemeen geven de aanvragers aan dat zij die 25 procent nodig hebben. De aanvragers geven verschillende argumenten. Zo vertelt één aanvrager dat hun topsportevenement plaatsvindt in de openbare ruimte en gratis toegankelijk is, waardoor zij geen inkomsten hebben uit kaartverkoop. Een andere aanvrager ervaart dat het steeds moeilijker wordt om sponsors te vinden door de strengere eisen voor sponsoring (*due diligence*). Deze aanvrager geeft ook aan dat zij geen sponsorovereenkomsten mogen afsluiten met tabak- en alcoholproducenten en gokbedrijven. Daarvoor is begrip, maar het is een financiële beperking.

Het ministerie van VWS ervaart dat het jaarlijkse bedrag voor de subsidieregeling voldoende is. Veel respondenten kunnen lastig inschatten of dit bedrag te ruim of te krap is.

3.5 Misbruik en oneigenlijk gebruik

Hier gaan we in op eventuele gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik en de resultaten van de sanctiemiddelen. Ook bezien we in welke mate beheersmaatregelen effectief zijn geweest om misbruik en oneigenlijk gebruik tegen te gaan.

Hoeveel gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik zijn er gesignaleerd?
Geen enkele aanvrager is bekend met gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik. Dat geldt ook voor de experts. Hoewel bewijslast ontbreekt, wijzen zij wel op de mogelijkheid van een 'creatieve boekhouding' van aanvragers. Dat kan bijvoorbeeld door in de begroting ongedekte kosten op te voeren die in de praktijk wel gefinancierd zijn (bijvoorbeeld personeelskosten). Op die manier kunnen

aanvragers het gevraagde subsidiebedrag van het ministerie verhogen. Ook het ministerie van VWS is niet bekend met gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik.

Wat zijn de resultaten van de sanctiemiddelen?
Er zijn voor deze subsidieregeling geen gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik van de subsidieregeling gemeld. Daarom zijn geen sanctiemiddelen ingezet en kunnen we de resultaten daarvan niet in kaart brengen.

In welke mate zijn de beheersmaatregelen effectief geweest om misbruik en oneigenlijk gebruik tegen te gaan?
Er zijn geen gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik van de subsidieregeling gemeld. In hoeverre beheersmaatregelen verkeerd gebruik tegen hebben gegaan, konden de respondenten niet goed beantwoorden. Zij geven aan hier onvoldoende zicht op te hebben.

Het ministerie van VWS noemde in dit kader de uitgebreide aanvraag- en verantwoordingsprocedure, waarbij personen met aanvullende expertises (o.a. financieel, juridisch, sporttechnisch) en van verschillende organisaties (ministerie van VWS en de DUS-I) betrokken zijn. Ook de verantwoording van de subsidie vindt grondig plaats, onder andere met een accountantscontrole.

Hoofdstuk 4

Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk beantwoorden we de onderzoeksvragen in het kort. We betrekken daarbij resultaten van ander onderzoek. Vervolgens doen we aanbevelingen.

4.1 Conclusie

De kaders van dit onderzoek beperken de mogelijkheden om alle onderzoeksvragen goed te kunnen beantwoorden (zie hoofdstuk 1). Daarbij komt bij dat evalueren betrekking heeft op het vergelijken van effecten met beleidsdoelen, maar er zijn geen concrete, meetbare doelen geformuleerd. Binnen de mogelijkheden van dit onderzoek hebben we de onderzoeksvragen zo goed mogelijk beantwoord.

Gesubsidieerde sportevenementen

- **Hoeveel evenementen hebben subsidie gehad en hoeveel aanvragen zijn geweigerd?**

Tot en met september 2023 zijn negentien evenementen gesubsidieerd: zes in 2021, zes in 2022, vijf in 2023 en twee in 2024. Er zijn geen aanvragen geweigerd.

- **Welke subsidiebedragen zijn uitgekeerd?**

Tot en met september 2023 is ruim 7,6 miljoen euro subsidie verstrekt. De meeste subsidie ging naar het WK Shorttrack 2024 (circa 1.046.000 euro) en het EK Waterski in 2022 het laagste (15.845 euro). Gemiddeld werd circa 399.000 euro subsidie per evenement verstrekt.

- **Op welke manier en door wie zijn de subsidieaanvragen beoordeeld?**

Medewerkers van het ministerie van VWS (inclusief de DUS-I) beoordelen de aanvragen op volgorde van binnenkomst. Dit betekent dat aanvragen onderling niet vergeleken worden. Een aanvraag wordt goedgekeurd of afgekeurd; het is niet mogelijk om een deel van de gevraagde subsidie toe te kennen. Het ministerie van VWS assisteert de aanvragers en bij NOC*NSF kunnen aanvragers voor ondersteuning van de voorbereiding van de aanvraag terecht.

Effect

- **Heeft de subsidie bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?**

Volgens de aanvragers hadden de gesubsidieerde evenementen zonder subsidie niet (in de betreffende omvang en opzet) plaatsgevonden. De experts delen die mening. De ministeriële bijdrage is van wezenlijk belang, zowel vanwege het geld als voor de beeldvorming (‘kwaliteitsstempel’). Deze uitkomst strookt met die van ander onderzoek (Van Rossum, De Boer, & Nabrink, 2023).

- **Hoe heeft de subsidie bijgedragen aan de doelstelling van het beleid?**

Subsidie wordt verstrekt als het evenement volgens het ministerie qua organisatie aan criteria voldoet, waaronder een zo duurzaam mogelijke en inclusieve

organisatie. Hiervoor heeft het ministerie van VWS geen richtlijnen, wat een onderbouwde afweging in de weg staat.

Volgens aanvragers en experts wordt de maatschappelijke waarde door het evenement en door de 'platformfunctie' van het evenement tot op zekere hoogte gerealiseerd. De platformfunctie verwijst naar activiteiten van organisaties – anders dan de evenementenorganisator zelf – die het evenement gebruiken om aanpalende activiteiten op poten te zetten. De voorwaarden voor de subsidieregeling resulteren in een reeks gesubsidieerde evenementen die qua sportaanbod gevarieerd is. Dat alleen sportevenementen worden gesubsidieerd waar Nederlanders in actie komen krijgt brede steun.

Aanvragers en experts geven suggesties om de subsidieregeling in hun optiek beter op de praktijk aan te laten sluiten. Voorbeelden zijn schuiven met subsidiebudgetten in de tijd, definities aanscherpen (o.a. 'tak van sport') en het subsidiebudget voor soorten evenementen verdelen (bijvoorbeeld aparte budgetten voor mega-evenementen of voor evenementen voor topsporters met een beperking).

Doeltreffendheid

- **In welke mate worden de doelstellingen van het beleid bereikt?**

De aanvragers en de onafhankelijke expert hebben de indruk dat de subsidie bijdraagt aan de beleidsdoelen, al kunnen zij dat niet goed onderbouwen. Bij de mening van de aanvragers dient er rekening mee gehouden te worden dat deze personen niet onafhankelijk en objectief kunnen zijn.

Het vaststellen van een oorzaak-gevolgrelatie tussen de subsidieregeling en de effecten in de sportevenementensector is ingewikkeld, omdat andere factoren de uitkomst beïnvloeden.[14] Enerzijds is er de invloed van andere beleidsinstrumenten van het ministerie (o.a. financieel steunen van het MAP). Anderzijds zijn er marktontwikkelingen (o.a. inflatie) en ontwikkelingen tijdens het sportevenement (o.a. weersomstandigheden).

- **Is in de huidige situatie de subsidie ook de meest effectieve maatregel?**

Het verlenen van subsidie is volgens de aanvragers de meest effectieve beleidsmaatregel die beschikbaar is. Wel vinden aanvragers het opvallend dat er bij het ministerie weinig aandacht is voor concrete tegenprestaties van gesubsidieerde evenementen. Dit punt wordt ook in ander onderzoek aangestipt (Van Rossum, De Boer, & Nabrink, 2023). Het ministerie van VWS geeft aan dat het vragen van tegenprestaties bij subsidieverstrekking niet mogelijk is. Dit limiteert de stuurbaarheid van het ministerie.

Afspraken over een tegenprestatie van een evenementenorganisator zijn gangbaar in het geval van sponsoring. In ruil voor geld verstrekken organisatoren rechten aan

[14] In theorie zou voor de invloed van externe factoren kunnen worden gecorrigeerd. De situatie met inzet van de subsidieregeling moet dan worden afgezet tegen de denkbeeldige situatie waarin de subsidieregeling (of andere regeling) zou zijn uitgevoerd. Dit is binnen het tijdspad dat het ministerie beschikbaar stelde niet mogelijk.

de sponsor, zoals toegang tot het evenement, het recht van associatie en het gebruik van kennis en data. Sponsoring kan beter *partnership marketing* worden genoemd, omdat daarmee het wederzijdse voordeel duidelijker tot uiting komt (Beerthuizen, 2014). Tegenwoordig gaat sponsoring verder dan een uitruil tussen twee partijen. Meestal is er ook het doel om samen extra waarde te creëren voor de sport of de samenleving.

Aanvragers en experts vragen aan het ministerie van VWS andere ministeries vaker te betrekken (o.a. voor subsidie en het benutten van het 'platform'), subsidies voor een bid te verstrekken en meer de regie te nemen voor ontwikkeling en uitwisseling van kennis en ervaring.

- **Zijn er effecten van de subsidie opgetreden die niet waren beoogd?**

Een positief effect van de subsidieregeling is dat de subsidie van het ministerie van VWS kan helpen bij het verwerven van geld van andere organisaties (o.a. private organisaties en andere overheden). Er zijn vermoedens dat aanvragers te snel een aanvraag voor subsidie bij het ministerie doen in plaats van de subsidie als sluitpost te beschouwen. De voorwaarden van de subsidieregeling werken dit enigermate in de hand, omdat de aanvraag 36 maanden vóór het evenement moet zijn ontvangen en niet alle organisatoren hun begroting dan rond hebben.

- **Welke verklaringen zijn er voor het uitblijven van effecten?**

Omdat het ministerie van VWS geen tegenprestaties afspreekt (inherent aan subsidieverlening), hebben organisatoren veel vrijheid in de keuze waar zij de subsidie aan uitgeven. Dit kan het uitblijven van de effecten die het ministerie nastreeft in de hand werken.

- **In welke mate zijn er contextuele veranderingen opgetreden die het effect van de subsidie hebben beïnvloed?**

De coronamaatregelen en de inflatie (kostenstijgingen) hebben de evenementensector negatief beïnvloed. Dit speelde tijdens de vorige subsidieregeling meer dan bij de regeling voor 2021-2023.

Doelmatigheid

- **Hadden met dezelfde middelen meer gewenste effecten bereikt kunnen worden?**

Volgens sommige aanvragers zou meer maatschappelijke waarde bereikt kunnen worden door subsidie te verstrekken aan jaarlijkse topsportevenementen, ondanks het feit dat private organisaties – door middel van sponsoring - meer interesse tonen voor jaarlijkse evenementen dan voor eenmalige (Van Rossum, De Boer, & Nabrink, 2023).[15] Ook hier speelt mee dat meer gewenste effecten bereikt kunnen worden als het ministerie een tegenprestatie afspreekt.

[15] In 2019 – het laatste jaar vóór de coronacrisis – wordt de omvang van sportevenementensponsoring van niet-jaarlijkse sportevenementen geraamd op 55 miljoen euro (Hover, 2020). Dit is inclusief in-kind bijdragen en exclusief activatiebudget.

Het is mogelijk om met dezelfde middelen meer topsportevenementen financieel te steunen. Uitgaande van een gelijkblijvend subsidiebudget leidt dit tot een lagere gemiddelde bijdrage per evenement.

- **Was hetzelfde resultaat mogelijk geweest met minder middelen?**

Volgens aanvragers en experts is met name geld nodig om te voldoen aan de inspanningsverplichtingen rondom de organisatie van het evenement. Vooral organisatoren van evenementen gericht op deelnemers met een beperking en talenten geven aan de subsidie hard nodig te hebben om het evenement kostendekkend te organiseren.

Het ministerie van VWS ervaart dat het beschikbare bedrag voor de subsidieregeling voldoende is. Aanvragers en experts vinden het lastig in te schatten in hoeverre dit bedrag toereikend is.

Misbruik en oneigenlijk gebruik

- **Hoeveel gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik zijn er gesignaleerd?**

Geen enkele aanvrager is bekend met gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik van de subsidieregeling. De experts zijn ook niet bekend met gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik, maar vragen zich af in hoeverre 'creatief boekhouden' voorkomt en of aanvragers geld aan het ministerie teruggeven als blijkt dat ze toch meer dan 75 procent van het subsidiabele bedrag uit de markt hebben weten te halen. Ook het ministerie van VWS is niet bekend met gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik van deze subsidieregeling.

- **Wat zijn de resultaten van de sanctiemiddelen?**

Er zijn geen gevallen van misbruik en oneigenlijk gebruik van de subsidieregeling bekend, dus er zijn geen sanctiemiddelen ingezet.

- **In welke mate zijn de beheersmaatregelen effectief geweest om misbruik en oneigenlijk gebruik tegen te gaan?**

Risicobeheersing heeft aandacht gehad bij het samenstellen van de subsidieregeling en de aanvraag (o.a. naleven van de World Anti-Doping Code, inventarisatie draagvlak, haalbaarheidsonderzoek, steunverklaringen, rol van de DUS-I). Daarnaast zijn maatregelen ingesteld bij de subsidieverantwoording (o.a. accountantscontrole). Verwacht mag worden dat deze maatregelen misbruik en oneigenlijk gebruik hebben tegengewerkt.

Aanvragers kunnen bij NOC*NSF advies voor de subsidieaanvraag inwinnen en dat gebeurt in de praktijk ook. Dat betekent dat de subsidieaanvraag in die gevallen met inbreng van de sportkoepel is samengesteld. Volgens het ministerie van VWS is het meestal NOC*NSF die de haalbaarheidsverklaring opstelt. Het ministerie beschouwt de sportkoepel als een onafhankelijke organisatie. Daar zijn twee kanttekeningen bij te plaatsen. Ten eerste kan er bij NOC*NSF sprake zijn van een bepaalde mate van zelfbeoordeling (de aanvraag is met inbreng van de sportkoepel geschreven). Ten tweede is de onafhankelijkheid in het geding als een sportbond die bij NOC*NSF is aangesloten de aanvraag indient (dit was bij ongeveer de helft van

de aanvragen het geval). Het is mogelijk dat NOC*NSF bij het bepalen van de haalbaarheid professioneel en onafhankelijk acteert, maar in de beeldvorming kan dit verkeerd uitpakken.

4.2 Aanbevelingen

Het ministerie van VWS werkt aan een nieuwe subsidieregeling voor topsportevenementen. Op basis van dit onderzoek geven we hiervoor de volgende aanbevelingen mee.

Inhoud subsidieregeling

- Verken mogelijkheden om de subsidieregeling – het beleidsinstrument – nog beter op (de doelen van) het topsportevenementenbeleid en de -strategie af te stemmen. Dat is mogelijk door in de regeling op te nemen dat de aanvrager informatie opneemt over de 'platform- of podiumfunctie'. Dit betekent dat de aanvrager informatie moet verstrekken over de geplande maatschappelijke activatieprogramma's (door derden) en de verbinding met andere sectoren (de regeling is nu vooral gericht op de betekenis voor de sport).
- Onderzoek of er een beleidsinstrument is waarbij – in tegenstelling tot subsidieverlening – een tegenprestatie kan worden gevraagd. Er is dan prestatiesturing (naast budgetsturing) mogelijk. Prestatiesturing draagt bij aan effectiviteit en efficiëntie van de subsidieregeling. In een evaluatie van de vorige regeling kwam dit ook naar voren (NLsportraad, 2018).
- Draag in de subsidieregeling op onderdelen zorg voor een toelichting. Dit geldt onder andere bij 'duurzaam en klimaatneutraal organiseren', 'inclusief en toegankelijk' en 'gezondheid en veiligheid'.
- Heroverweeg het uitgangspunt dat jaarlijkse terugkerende topsportevenementen niet voor subsidie in aanmerking komen.
- Bekijk of – en zo ja hoe – de tegenstrijdigheid tussen het uiterlijk 36 maanden van tevoren indienen van de aanvraag en met de subsidie een sluitpost te willen bieden kan worden voorkomen. Er zijn signalen dat de beoogde sluitpost in de praktijk een soort startfinanciering is.
- Stel de grens van 1 miljoen euro voor het uitvoeren van een haalbaarheidsonderzoek naar beneden bij. Als deze grens op 500.000 euro had gelegen, hadden zes van de negentien aanvragers een haalbaarheidsonderzoek in moeten dienen.

Aanvraag en beoordeling

- Heroverweeg het beoordelen op volgorde van binnenkomst. Deze aanpak kan een efficiënte en effectieve subsidieregeling in de weg staan, omdat evenementen die veel bijdragen aan het beleid geen subsidie kunnen krijgen en evenementen die er minder aan bijdragen wel. Dit kwam in eerder onderzoek, naar een voorgaande regeling, ook aan het licht (Hover & Hoeijmakers, 2018).
- Overweeg om de schriftelijke aanvraag met een interview gepaard te laten gaan. Een evaluatie van de vorige regeling leerde dat niet alle aanvragers hun

kennis en ervaring goed 'op papier' kregen en tijdens een interview veel belangrijke informatie verstrekten (NLsportraad, 2021).

- Beoordeel ook in het perspectief van de andere aanvragen, los van het feit of dat tegelijkertijd gebeurt. Dit sluit aan bij de strategie waarin het doel is om alle lagen van de bevolking (zoveel mogelijk unieke personen) te bereiken. Dit vraagt ook in inzicht in de omvang en het profiel van de verwachte bezoekers en volgers van het evenement via de media.
- Zie erop toe dat onafhankelijke personen of organisaties de haalbaarheid beoordelen.
- Beoordeel de aanvragen aan de hand van criteria en beoordelingen per criterium. Op die manier kunnen aanvragen (achteraf) met elkaar worden vergeleken, zodat de sterke en zwakke punten van elke aanvraag geobjectiveerd worden. Dit levert kennis op waar het ministerie van VWS en de (rest van de) sportevenementensector haar voordeel mee kan doen.

Verantwoording en evaluatie

- Zie erop toe dat evaluaties door een onafhankelijke organisatie worden verzorgd en dat die worden toegespitst op de beoogde effecten en bijbehorende doelgroepen. Als er een methode en uitkomstmaten worden voorgeschreven kunnen onderzoeksresultaten van evenementen (makkelijker) met elkaar vergeleken worden.
- Verzamel, borg en verspreid de opgedane kennis en maak die voor iedereen toegankelijk (zie ook Hover & Hoeijmakers, 2018). Deze kennis kan betrekking hebben op drie fasen: 1) de voorbereiding van het evenement, 2) de organisatie van het evenement en 3) de fase na het evenement. Een voorbeeld is de kennis die in de evenementenevaluaties is opgedaan. Hiervoor is een rol voor het CIT weggelegd (Minister voor Medische Zorg, 2020). Het verzamelen, borgen en verspreiden sluit bovendien aan bij de behoeften van organisaties in de sportevenementensector en de rol die zij het ministerie toedichten (Heijnen & Hover, 2022; NLsportraad, 2017).

mulier instituut

Bronnen

Beerthuizen, M. (2014). *Show me the money. Inspiratie voor iedereen die geld zoekt om zijn droom waar te maken.* Adfo Groep.

Bouckaert, G., & Auwers, T. (1999). *Prestaties meten in de overheid.* Die Keure.

Heijnen, E., & Hover, P. (2022). *Nationale topsportevenementen strategie 2021-2023: bekendheid en toepassing door professionals in de Nederlandse sportevenementensector.* Mulier Instituut.

Hover, P. (2020, juli). Droom sportevenementenzomer 2020 spat uiteen. *Sponsorreport*, pp. 1-4.

Hover, P., & Heijnen, E. (2022). *Gevolgen van de coronacrisis voor de sportevenementensector, overleven en ondernemen in tijden van onzekerheid.* Mulier Instituut.

Hover, P., & Hoeijmakers, R. (2018). *Evaluatie beleidskader sportevenementen.* Mulier Instituut.

McNall, M., & Foster-Fishman, P. (2007). Methods of Rapid Evaluation, Assessment, and Appraisal. *American Journal of Evaluation, 28(2)*, pp. 151-168.

Minister voor Medische Zorg. (2020). *Toekomstig sportbeleid. Brief van de minister voor medische zorg aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.* Ministerie van VWS.

Ministerie van VWS. (2021a). *Subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023.* Opgehaald van Overheid.nl: https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2021-1947.html

Ministerie van VWS. (2021b). *Inhoudelijke vragen ten behoeve van een subsidieaanvraag voor de organisatie van een internationaal topsportevenement.*

Ministerie van VWS. (2021c). *Inhoudelijke vragen ter verantwoording van de subsidie voor de organisatie van een interationaal topsportevenement.*

Ministerie van VWS, NOC*NSF, & VSG. (2020). *Nederlandse Topsportevenementen Strategie (NTS) 2021-2030.*

NLsportraad. (2017). *Analyse van 25 grote sportevenementen in Nederland.* NLsportraad.

NLsportraad. (2018). *Open kaart bij impact. Advies om de impact bij sportevenementen te vergroten.* NLsportraad.

NLsportraad. (2021). *Samenvatting beoordelingscommissie sportevenementen NLsportraad. Opbrengsten en lessons learned 2019-2021.* NLsportraad.

Van Rossum, B., De Boer, W., & Nabrink, T. (2023). *Sponsorpotentieel eenmalige topsportevenementen. Wat is het sponsorpotentieel bij toekomstige, grootschalige, internationale topsportevenementen in Nederland?* HAN University of Applied Sciences.

Bijlage 1 – Verstrekte subsidies

Tabel B1.1
Volledige en afgekorte namen van de topsportevenementen die subsidie ontvingen via de subsidieregeling topsportevenementen 2021-2023

Jaar	Volledige naam evenement	Afgekorte naam evenement
2021	WDSF Open World Championship 2021	WDSF Open WK '21
	WK Volleybal U20 2021	WK Volleybal U20 '21
	UEC European Cyclo-cross Championships 2021	EK Veldrijden '21
	2021 UEC Track jun/U23 European Championships	EJK Baanwielrennen '21
	CEV Beach Volleyball Continental Cup Finals 2021	Beachvolleybal CC '21
	OKT Curling 2021	OKT Curling '21
2022	IWWF European Cable Ski Championships 2022	EK Waterski '22
	Veldhoven 2022 World Boccia Challenger	WK Boccia '22
	EuroTeamSquash 2022	EK Teams Squash '22
	ESF European Individual u19 Squash Championships 2022	EJK Squash '22
	ITF Wheelchair Tennis Masters 2022	Rolstoeltennis Masters '22
	WK Hockey Dames 2022	WK hockey dames '22
2023	Allianz (Para) Sailing World Championships The Hague 2023	WK Para Zeilen '23
	Royal Championships Queen & King of the Court Rotterdam 2023	WK QKOTC '23
	2023 UEC Road European Championships	EK Wielrennen op de weg '23
	The Hague 2023 European Judo Championships Juniors	EJK Judo '23
	Jeugd Schaak Olympiade 2023	Jeugd Schaak Olympiade '23
2024	CEV U22 Volleyball European Championship 2024	EK Volleybal U22 '24
	WK Shorttrack 2024	WK Shorttrack '24

Bron: Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I), september 2023. Bewerking: Mulier Instituut.

Paul Hover
p.hover@mulierinstituut.nl

Agnes van Suijlekom
a.vansuijlekom@mulierinstituut.nl

Peter van Eldert
p.vaneldert@mulierinstituut.nl

Mulier Instituut | 2023